

काठमाडौंका एफएम रेडियोमा मैथिली भाषाका कार्यक्रम

धीरेन्द्र प्रेमर्षि

पृष्ठभूमि

नेपालमा एफएम रेडियोहरूको स्थापना हुनुपूर्व विद्युतीय सञ्चार क्षेत्रमा एकलौटी रजाई गर्दै आएको रेडियो नेपालबाट तराईको नाममा सुरु गरिएको हिन्दी समाचार (वि.सं. २००७-२०२१) पहिलो पटकको प्रजातन्त्रको देन थियो। त्यसै गरी पूर्वी र मध्य तराईको जनभाषा तथा देशको दोस्रो सबैभन्दा ठूलो जनसमूहको भाषा मैथिलीमा २०४९ देखि एवं भोजपुरी, अवधि, थारूलगायतका भाषामा २०५१ सालदेखि समाचार प्रसारणको सुरुआत भयो (प्रेमर्षि २०६१)। प्रजातन्त्रकै फलस्वरूप देशको विद्युतीय सञ्चार बिस्तारै सरकारको एकाधिकारबाट निस्केर एफएम रेडियोको स्वरूपमा जनताको हातसम्म पुग्यो (हुमागाई २०६२)। समग्र देशमै सञ्चार वा प्रेस जगत्ले प्रजातन्त्र भनिएको समयमा नै जन्मने र फस्टाउने मौका पाएको हुँदा तराईका सन्दर्भमा भएका एकाध काम पनि यसै समयको उपलब्धिभिन्न पर्न गए (भा २०५६)।

नेपालका प्रमुख सहरहरूमध्ये काठमाडौं उपत्यका, पोखरा, सुर्खेत, धरानबाहेक प्रायः सबै तराईमा पर्दछन्। तर मेचीदेखि महाकालीसम्मकै तराई क्षेत्रको कुरा गर्ने हो भने विभिन्न सहरमा सञ्चालित एफएमहरूले तराई र तराईका रैथानेहरूलाई केन्द्रित गरेर खासै कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको पाइँदैन। राज्यको पुरानो एकात्मक शासन प्रणालीले प्रक्षेपण गरेको खसवादी राष्ट्रवादलाई नै आधार

मानेर विभिन्न रेडियोहरू सञ्चालित छन्। राजनीतिक सन्दर्भमा यो कुरा हालका दिनमा केही फरक देखिए तापनि भाषा, संस्कृति र तिनमा प्रयुक्त जनशक्तिहरूलाई समेत हेर्दा अवस्था यही नै छ। कतिपयसम्म भने मधेसीबहुल वीरगञ्ज जस्तो ठाउँमा स्थापित एफएमहरूसमेत खसवादी मानसिकतामै चल्ने गरेका छन्। त्यहाँको प्रमुख भाषा भोजपुरी भएर पनि कुनै एफएममा एक चौथाई कार्यक्रमसमेत भोजपुरी भाषामा छैनन्।^१ विराटनगरमा रहेका एफएमहरू सुनिने क्षेत्रमा पनि आधा जनसङ्ख्या मैथिली भाषाभाषीको छ। यसै गरी थारू, राजवंशी, भाँगड जस्ता मधेसी जनजातिको सङ्ख्या पनि पर्याप्त छ। तर तिनको कार्यप्रक्रिया पनि आफूलाई समावेशी देखाउने नाममा एकाधओटा इतर खसभाषीय कार्यक्रम राख्नुसम्ममा मात्र सीमित छ। बुटवल, दाङ, नेपालगञ्ज र कैलालीका एफएमहरूमा पनि स्थानीय भोजपुरी/अवधी भाषामा कार्यक्रमको अवस्था उही अक्षता छर्केजस्तो छ। तराईका अन्य कुनै पनि ठाउँको रेडियो सुन्नासाथै यो अवधी वा भोजपुरी क्षेत्रको रेडियो हो भनेर बुझ्ने कुनै ठोस आधार फेला पर्दैन। थारू भाषामा भने केही प्रगति भएको देखिन्छ।^२ यद्यपि मिथिला क्षेत्र भनेर जानिने भूभागमध्ये अन्य दुई महत्त्वपूर्ण ठाउँमा हालसम्म एफएम स्थापना भएका छन्। जसमध्ये गौरस्थित रौतहट एफएममा समाचार र कार्यक्रमहरू अधिकांश मैथिली र भोजपुरीमिश्रित स्थानीय भाषामा रहे तापनि कल साइन भने नेपालीबाहेक अन्य भाषामा बन्न सकेको छैन।^३ सिरहाको लहानमा समाध एफएम तथा फूलवारी एफएम भर्खरै मात्र सञ्चालनमा आएकाले तिनका कार्यक्रमहरूले स्पष्ट रूप निर्धारण गर्न सकेका छैनन्। यस्तोमा जनकपुरमा स्थापित एफएमहरूले मात्र स्थानीय माटो र मुटुको भाषा र भावना प्रयोग गरेर लोकतन्त्रको मर्मलाई चरितार्थ गर्ने दिशामा आफूलाई सशक्त ढङ्गले अगाडि बढाएका छन्।

जनकपुरका एफएमहरूले लोकतन्त्रको मर्मलाई चरितार्थ गर्नेमात्र नभई सङ्घीयताको पूर्वाधार तयार गर्ने सन्दर्भमा पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका र उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन्। राजनीतिक बहसका रूपमा सङ्घीयता र त्यसको स्वरूपले अहिलेसम्म प्रवेश पनि पाउन नसकेको अवस्थामा जनकपुरका एफएमहरूले भने त्यसलाई व्यवहारमै ल्याइसकेका छन्। आज देशको अन्य भागका कुनै मानिसले जनकपुर पुगेर त्यहाँका रेडियोहरूको कार्यप्रक्रिया र त्यसबाट त्यहाँको जनजीवनमा

^१ चित्रकार तथा रेडियो कार्यक्रम अरिपनका सञ्चालक एससी सुमनसँगको कुराकानीमा आधारित।

^२ थारू भाषासम्बन्धी कार्यक्रमबारे विस्तृत जानकारीको लागि यसै पुस्तकको अध्याय ८ हेर्नुहोस्।

^३ रौतहट एफएमका अध्यक्ष रेवन्त भाले दिनुभएको जानकारी।

परेको प्रभावलाई हेर्ने हो भने आफू नेपाल देशको मिथिला राज्यमा आइपुगेको सहजै आभास पाउन सक्छ।^५ यस्तो सार्थक र सकारात्मक अवस्था आउनुमा यसपूर्वको समयमा काठमाडौँबाट सञ्चालित मैथिली कार्यक्रमहरूले मिथिलावासीमा जगाएको भोक र मिथिला क्षेत्रका रेडियो सञ्चालकहरूमा जगाएको आत्मविश्वासको पनि ठूलो भूमिका रहेको छ।

आजको दिनमा जनकपुरमा स्थापित एफएमहरू सम्पूर्ण रूपले त्यहाँको स्थानीय भाषा मैथिलीकै माध्यमबाट अगाडि बढेका छन्। त्यहाँ नेपाली (खस) भाषाले समेत त्यति नै महत्त्व पाएको छ, जति आफूलाई सम्पूर्ण रेडियो भन्ने राजधानीलगायत ठाउँका एफएमहरूले स्थानीय भाषाहरूलाई दिने गर्दछन्।

यो लेख मुख्यतया तीन शीर्षकमा विभाजित छ। पहिलोमा नेपालका रेडियोमा मैथिली भाषाको प्रवेशको सन्दर्भबारे चर्चा गरिएको छ। यस क्रममा रेडियो नेपालले तराई वा मधेसलाई कसरी हेर्दै आयो भन्नेबारे छोटो पृष्ठभूमि समेट्दै काठमाडौँका एफएम रेडियोमा सञ्चालन भएका मैथिली भाषाका कार्यक्रमको सङ्क्षिप्त इतिहास प्रस्तुत गरिएको छ। दोस्रो शीर्षकअन्तर्गत ती कार्यक्रमहरूका स्वरूप र तिनले उठाएका विषयवस्तुमाथि टिप्पणी गरिएको छ भने तेस्रो शीर्षकअन्तर्गत काठमाडौँबाट बज्ने कार्यक्रमले तराई वा विशेष गरी मैथिलीभाषी श्रोतामाथि पारेको प्रभावलाई केलाइएको छ। अन्तमा छोटो निष्कर्ष प्रस्तुत छ।

यो लेख विशेष गरी लेखकको निजी अनुभवमा आधारित छ। एउटा रेडियोकर्मी र अझ एफएम रेडियोमा मैथिली भाषाको कार्यक्रम प्रस्तोता भएका नाताले कार्यक्रम प्रस्तुतिका क्रममा आफूले भोगेका भोगाइ तथा श्रोताबाट पाएका फिडब्याक नै यो लेखको मुख्य आधार हो। तसर्थ, यसमा प्रस्तुत गरिएका विचार तथा विश्लेषण र उदाहरणहरू आफूले चलाएका कार्यक्रममा नै बढी केन्द्रित छन्। २०६२/६३ को जनआन्दोलन र २०६३ कै मधेस आन्दोलनपश्चात् मधेस र खास गरी मिथिला क्षेत्रमा धेरै थरी मुद्दाहरू उजागर भएका छन्। साथै, मिथिलाञ्चल क्षेत्रमा पनि जनआन्दोलन पश्चात्को समयमा थुप्रै एफएम रेडियोहरू खुलिसकेका छन्। त्यसैले ती क्षेत्रमा खुलेका एफएमहरूको भूमिका र मिथिलाञ्चलवासीका सरोकार र मुद्दासँग तिनको सम्बन्धलाई केलाउनु एउटा ठूलो अध्ययनको विषय हुन सक्छ। उक्त सन्दर्भलाई हेर्दा यस लेखमा उठाइएको विषय पाठकका लागि अपुरो लाग्न सक्छ। तर पनि यस लेखले रेडियोजस्तो

^५ मैथिलीका प्राध्यापक तथा मिथिला राज सङ्घ समितिका अध्यक्ष परमेश्वर कापडिको भनाइ।

प्रभावकारी सञ्चारमाध्यममा लामो समयदेखि मिथिलावासी कसरी उपेक्षित हुँदै आएका थिए र आफ्नो भाषाको कार्यक्रम सुन्न पाउँदा उनीहरूमा रेडियोप्रति कसरी अपनत्व जागेर आयो भन्नेबारे जानकारी दिनेछ। साथै, यसले बदलिँदो परिवेशमा मिथिला क्षेत्रमा एफएम रेडियोको आवश्यकता किन थियो, त्यहाँका वासिन्दाको चाहना के हो र उनीहरूको भावनालाई कसरी ती रेडियोले समेट्न सक्छन् भन्ने कुराको बोध गराउने छ, भन्ने विश्वास यस लेखकको छ।

रेडियोमा मैथिली भाषाको प्रवेश

देशका सबै भाषा-संस्कृतिलाई समान महत्त्व दिनु र तिनको प्रवर्द्धनमा समुचित लगानी गर्नु राज्यको दायित्व हो। तर राज्यले जहिले पनि नेपाली भाषा भनी नामकरण गरेको खस भाषाबाहेक अन्यका लागि कहिल्यै आफ्नो ढुकुटी र आत्मीयता खोल्ने आँट गरेन। २०४६ सालको परिवर्तनपछि जनतामा आएको नयाँ जागृतिलाई तह लाउन विभिन्न भाषालाई एकैठाउँमा थुपारेर एकमुष्ट रूपमा केही चरू छर्ने काम गरियो। राज्यको यो कामलाई मैथिली भाषाका कवि फजलुर्रहमान हाशमीको लघुकविताले प्रस्ट्याउँछ। कविताको नेपाली रूप यस्तो छ :

प्रलयञ्जारी भूकम्प
सरकारका तर्फबाट राहत
ठीक शीतको थोपाभैं
हात्ती त ठा-ठाउँ निश्चुक्क भो
चराको भने
तिर्खासम्म मेटिएन।^५

यसप्रकार समानताको व्यवहार गर्ने बेलामा पनि सरकारले आफ्ना स्रोत-साधनहरूको वर्षा खस भाषाको हात्तीलाई नुहाइदिने काममा मात्र गरिरह्यो। देशलाई फूलबारी बनाउन शताब्दियौँदेखि चिरविराउँदै आएका चराहरूलाई तिर्खाएरै राख्ने अभियानलाई निरन्तरता दिइयो।

^५ वैदेही मासिक, १९९० सितम्बर, (प्रकाशक : वैदेही प्रकाशन, सम्पादक : कृष्णकान्त मिश्र) दरभङ्गामा प्रकाशित।

सुरुआत रेडियो नेपालबाटै

रेडियो नेपालमा २०४७ सालपछि विविध भाषाका समाचार सुरु भएपछि अन्य भाषामाथि लागेको प्रतिबन्ध जस्तो स्थितिको अन्त्य भयो ।^६ मानिसले आ-आफ्नो भाषामा रेडियोले प्रसारण गर्ने समाचारको अनुवाद सुन्न थाले । तर जीवनका सुखदुःख, हाँसोरोदन, गीतसङ्गीत, कलासंस्कृति आदिसम्बन्धी कुनै कार्यक्रम भने सुन्न पाएका थिएनन् । यस्तैमा रेडियो नेपालबाटै २०५४ साल असारदेखि मैथिली, भोजपुरी, अवधी, थारू, तामाङ र नेवार लगायतका भाषामा एक-एकओटा साप्ताहिक कार्यक्रम प्रारम्भ गरिए । जम्मा १५ मिनेटका ती कार्यक्रमहरूमा प्रायः आ-आफ्नो मातृभाषाका गीत बजाउने र समसामयिक चाडपर्वका कुरा गर्ने गरिन्थे । खास गरी तराईका भाषाका यस्ता कार्यक्रमहरूमा मठमन्दिरहरूको परिचय, तीर्थाटनका साथै सांस्कृतिक कुरा पनि समाविष्ट हुन्थे । ती कार्यक्रमहरू सम्बन्धित भाषाका समाचारवाचकहरूले नै चलाउनुपर्थ्यो । यसका लागि कुनै किसिमको अतिरिक्त सुविधा दिइएको थिएन ।^७ यसले गर्दा सञ्चालकहरूमा त्यतिसारो उत्साह देखिँदैनथ्यो । छोटो समयवाधि, सञ्चालकहरूमा स्वतन्त्रताभाव तथा जोशको कमीले गर्दा ती कार्यक्रमहरूले जनमानसमा खासै प्रभाव पार्न सकेनन् ।

उसै पनि रेडियो नेपाल एउटा सरकार नियन्त्रित सञ्चारमाध्यम भएकोले त्यसले जहिले पनि जनचाहनाभन्दा बढी माथिल्ला व्यक्तिहरूलाई रिभाउनमा आफूलाई केन्द्रित गर्ने गरेको हुन्छ । त्यसैले त्यहाँबाट प्रसारित कार्यक्रमहरू प्रतिस्पर्धात्मक र श्रोताका लागि विकल्पहरू प्रशस्त भएको अहिलेको समयमा लोकप्रिय हुन गाह्रो थियो । प्रस्तोताले अतिरिक्त समय र श्रम खर्चेर आफ्नो वर्ग, क्षेत्र, समुदायका लागि कार्यक्रममा ज्यान भने प्रयत्न गरे पनि त्यसका सीमा हुन्थे । पछि देशमा अनेकौँ एफएम स्थापना भए । तर लामो समयसम्म रेडियो नेपालबाट बच्ने कार्यक्रमले तराईका भाषामा कार्यक्रम गर्न/गराउन एफएमलाई प्रेरित वा मार्गदर्शन गर्न सकेनन् ।^८ त्यसैले रेडियोमा तराईका भाषाहरूको उपस्थितिवोध

^६ रेडियो नेपालमा तराई (मधेस) का भाषाले पाएको स्थान तथा मधेसीको सहभागिताबारे मैले अन्यत्र (प्रेमर्षि २०६१) मा चर्चा गरेको छु । सोही लेख *समावेशी मिडिया* पुस्तकमा पुनःमुद्रित छ (प्रेमर्षि २०६४) ।

^७ तत्कालीन मैथिली समाचारवाचक डा. चन्द्रेश्वर साहबाट प्राप्त जानकारी । यस बारेमा थप जानकारीका लागि साह (२०५६) र प्रेमर्षि (२०६४) हेर्नुहोस् ।

^८ कवि तथा पत्रकार रमेश रञ्जनले व्यक्तिगत कुराकानीका क्रममा रेडियो नेपालका तराईभाषी कार्यक्रमबारे गरेको विश्लेषणमा आधारित ।

गराउन मात्र पनि यिनको प्रवेश एफएममा हुनु आवश्यक थियो। यतिञ्जेल राजधानीमा रेडियो भनेकै एफएमहरू भइसकेका थिए।

राजधानीका एफएममा मैथिली भाषाको प्रवेश

काठमाडौँका एफएम रेडियोमा मैथिली भाषाको प्रवेशको आफ्नै कथा छ। सुरुआततिर कुनै किसिमको पारिश्रमिक नलिइकनै पनि काम गर्न खोज्दा यस्तो प्रस्तावलाई कुनै न कुनै बहाना देखाएर प्रायःले अस्वीकार गरिदिएका थिए। तिनीहरूमध्ये कसैले पनि कार्यक्रमको विषयवस्तु वा फर्म्याटबारे कुनै चासो राखेनन्। किनकि उनीहरू राजधानीमा खसभाषाबाहेक तराईको कुनै भाषालाई प्रवेश दिने मनस्थितिमै देखिँदैनथे। केहीले अलि लचिलो भएर बरू नेपालीमै बोलेर मैथिली गीतहरू बजाउने फर्म्याटको कार्यक्रम चलाउन सुझाव दिए।^९ तर मातृभाषाले मानिसको संवेदनालाई छोएर उत्पन्न गर्न सक्ने प्रभाव अरू माध्यमबाट उत्पन्न नहुने ठानी मैले त्यस्ता प्रस्तावलाई अस्वीकार गरेको थिएँ। राजधानीका एफएमले मैथिली वा तराईका अन्य कुनै भाषालाई स्थान दिएनन् भन्दैमा ती एफएमहरूलाई दोष दिने खास ठाउँ पाइँदैन। किनकि तिनको त स्थापना नै आ-आफ्नै किसिमका आवश्यकता, योजना र स्वार्थलाई लिएर भएको हो। सरकारी सञ्चारभैँ तराई-पहाड-हिमाल सबै ठाउँका जनताको करबाट तिनले केही मात्र पाएका भए सबैका लागि केही गर्नु तिनको दायित्व ठहर्‍यो। तथापि कालान्तरमा एफएम रेडियोहरूले आफूलाई अगाडि बढाउने र प्रजातान्त्रिक प्रमाणित गर्ने क्रममा नयाँ-नयाँ बाटाहरूको खोजी गर्न थाले। यता आफ्नो भाषा-साहित्य-संस्कृतिलाई एफएममा पुऱ्याउने प्रयासमा तराईवासीहरू लागि रहेकै थिए। फलतः एचबीसी एफएमका तत्कालीन प्रोडक्सन म्यानेजर हरिशरण लामिछानेसँगको सम्पर्कपछि उहाँ एचबीसीमा मैथिली कार्यक्रम सुरु गर्न सहमत हुनुभयो। यसरी २०५८ साउन १६ गते पहिलोपटक मैथिलीमा

^९ यो मेरो आफ्नै भोगाइ पनि हो। २०५८ को आरम्भताका म मेट्रो एफएममा समाचारमूलक कार्यक्रम मन्थन सञ्चालन गर्थेँ। त्यतिखेर मेट्रो एफएमको व्यवस्थापन आभास नामक संस्थाले गर्थेँ। त्यसका प्रमुख सञ्चार क्षेत्रका व्यक्तित्व तथा समावेशीपनमा अत्यन्तै विश्वास राख्ने हेमबहादुर विष्टसँग मैले मैथिली भाषामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने प्रस्ताव राख्दा उहाँले “काठमाडौँमा मैथिलीका श्रोता नै कति छन् र!” भनेर चासो दिनुभएन। त्यसै गरी रेडियो सगरमाथामा आफ्नो निजी मैत्री सम्बन्धले गर्दा पनि मैले त्यही प्रस्ताव राखेको थिएँ। त्यहाँबाट मैथिली गीतहरू बजाएर नेपालीमा बोल्ने गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सुझाव प्राप्त भयो। एचबीसीमा मैथिली कार्यक्रम सञ्चालन हुनुपूर्व यस्तो प्रस्ताव मैले कान्तिपुरलगायत अन्य एफएमसमक्ष पनि राखेको थिएँ। तर सबैले “एउटा मैथिलीमा चलाए सबैले हाम्रो भाषामा पनि चाहियो भन्छन्, त्यसैले नगरौँ” भन्ने जवाफ दिएर पन्छिने गर्थेँ।

बोलिएको कुरा एफएममार्फत काठमाडौँको आकाशमा घन्कियो । *चौबटिया* नामबाट सुरु भएको सो कार्यक्रम करिब एक महिनामै राजधानीमा बस्ने मैथिलीभाषी तथा अन्य तराईवासीमाभक्त स्थापित भयो । *चौबटिया* सुरु हुनासाथ श्रोताको पत्र, फोन यथेष्ट मात्रामा आउन थाले । रेकर्ड गरेर प्रसारण गरिने त्यस कार्यक्रमको अवधिभर त्यहाँका फोनहरू श्रोताको चापले व्यस्त हुन थाले । *चौबटिया*को लोकप्रियताले तराई तथा मिथिलाको विशिष्टताका साथै मातृभाषाको महत्त्वलाई पनि राम्ररी स्थापित गर्‍यो । यसले राजधानीमा बस्ने मैथिली भाषाभाषी र भाषा-अनुरागीहरूलाई विसौनी मात्र दिएन, राजधानीभित्र र बाहिरका अन्य सम्भाव्य ठाउँमा पनि मैथिलीलगायत तराईका भाषाहरूमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न हौसला पनि प्रदान गर्‍यो । एचबीसीले मैथिली भाषाकै समयमा अन्य दिन नेवार, तामाडलगायत अरू राष्ट्रिय भाषाहरूमा पनि कार्यक्रम प्रसारण गर्‍थ्यो । ती कार्यक्रमले पनि राम्रो लोकप्रियता कमाइरहेका थिए । यसबाट राष्ट्रिय भाषाका कार्यक्रमहरूप्रति एचबीसी व्यवस्थापन अझ बढी सकारात्मक भयो^{१०} र *चौबटिया*लगायत सबै राष्ट्रिय भाषाका कार्यक्रमलाई साँभ ७ देखि ८ बजेसम्मको प्राइम टाइममा राखियो ।

चौबटिया कार्यक्रम सञ्चालनको खबर २०५८ साउन २६ को *कान्तिपुर* र *द काठमाण्डू पोष्ट*मा छापिएको थियो । यो समाचार देखेपछि मनकामना एफएम, हेटौँडा (हाल बन्द) ले पनि *दलान* नामबाट मैथिली भाषामै कार्यक्रम सुरु गर्‍यो ।^{११} यसैबीच काठमाडौँमा रेडियो सगरमाथाको पनि *मिथिलायात्रा* नामबाट नेपालीमा बोलेर मैथिली र भोजपुरी गीत बजाइने आधा घण्टाको कार्यक्रम सुरु गर्‍यो । कार्यक्रमका लागि सञ्चालक मोहनकुमार सिंहले सगरमाथा एफएमलाई ६ महिनासम्म प्रायोजक पनि जुटाइदिनु भएको थियो । असोज ८ गतेदेखि प्रसारण सुरु भएको *मिथिलायात्रा*को प्रायोजन पहिलो तीन महिना सञ्चालक सिंहको गृहजिल्ला सर्लाहीस्थित डायमण्ड्स क्लबले गरेको थियो भने बाँकी तीन महिना ग्रामीण आवास तथा बस्ती विकास कम्पनीले सर्लाहीस्थित सुकेपोखरीको प्लटिडका तर्फबाट गरेको थियो ।^{१२} प्रायोजक पाउन बन्द हुँदा पनि

^{१०} एचबीसी एफएमका तत्कालीन प्रोडक्सन म्यानेजर हरिशरण लामिछन्नेले त्यस वेला दिनुभएको जानकारी ।

^{११} हाल नेपाल पत्रकार महासङ्घका केन्द्रीय सदस्य रहेका महेश दास *दलान* कार्यक्रमका सञ्चालक हुनुहुन्थ्यो । कान्तिपुरमा *चौबटिया* सञ्चालनको खबर पाएपछि उहाँले मलाई फोन गरेर आफूले मनकामना एफएममा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विचार गरेकोले के-कसो गर्नुपर्ला भनी सुभाब मागी सोही अनुरूप तत्कालै कार्यक्रम सुरु पनि गर्नुभएको थियो ।

^{१२} *मिथिलायात्रा* कार्यक्रमका तत्कालीन सञ्चालक मोहनकुमार सिंहसँगको कुराकानीमा आधारित ।

सगरमाथाले कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइरह्यो, जुन आफैंमा सकारात्मक कदम हो । कालान्तरमा कार्यक्रमको भाषा पनि नेपालीबाट विस्तारै मैथिली हुँदै गयो ।

यसै बीचमा कान्तिपुर एफएमको प्रसारण पूर्वाञ्चलमा समेत हुन थाल्यो । कान्तिपुरको यस प्रसारण विस्तारले नेपाल र भारत दुवैतर्फको मिथिला क्षेत्रलाई पूर्ण रूपले समेट्यो । चौबटियाले काठमाडौं उपत्यकामा पाएको लोकप्रियताबाट हौसिएको यस लेखकले यसलाई अभूत मूल मिथिला क्षेत्रमा पुऱ्याउनसके यो प्रयास भन्ने सार्थक हुने ठानी कान्तिपुर एफएमसमक्ष मैथिलीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने प्रस्ताव राख्यो । सो प्रस्ताव स्वीकार भयो र कान्तिपुर एफएममा २०५८ फागुन ४ देखि हेल्लो मिथिला नामबाट प्रत्येक शनिवार ४५ मिनेटको मैथिली कार्यक्रम सुरु भयो । मैथिली भाषाको कार्यक्रम मिथिला क्षेत्रमै समेत व्यापक रूपले सुनिएपछि मैथिलीभाषी जनसमुदायमा यसले चामत्कारिक असर पाऱ्यो । छोटो अवधिमै प्राप्त व्यापक लोकप्रियताबाट उत्साहित भएर कान्तिपुर व्यवस्थापनले यसको समय बढाएर डेढ घण्टा पुऱ्यायो । समय वृद्धिपछि हेल्लो मिथिलाले अभूत लोकप्रियता कमाउँदै गयो (यो कार्यक्रमको प्रभावबारे पछिल्लो उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ) । पछिल्ला दिनहरूमा कान्तिपुर एफएममा मोनक बात, नोनगर-चहटगर, चौबटिया र मङ्गल मिथिला कार्यक्रम पनि थपिए ।^{१३}

कान्तिपुरमा हेल्लो मिथिला सुरु भएपछि एचवीसीमा चलिरहेको चौबटिया बन्द भयो । एचवीसी एफएमले चौबटियाको ठाउँमा २०५८ साल फागुनको अन्तिम आइतबारदेखि सोही समयमा मनोज भा 'मुक्ति' को सञ्चालनमा मैथिली गुञ्जन कार्यक्रम सुरु गर्‱यो । यो कार्यक्रम साढे तीन वर्षसम्म चल्यो । आरम्भमा यो चौबटियाभैँ हप्ताको एक घण्टा समयावधिको थियो । पछि क्रमशः ४५ मिनेट, आधा घण्टामा भुर्दै बन्द हुन पुग्यो । यस्तै काठमाडौं महानगरपालिकाद्वारा सञ्चालित मेट्रो एफएममा मिथिलाञ्चल नामबाट मैथिली कार्यक्रम सुरु भयो । सुरुमा यसलाई मोहनकुमार सिंहले चलाउनुभएको थियो । केही समय वीरेन्द्र ठाकुर पनि कार्यक्रम सञ्चालकका रूपमा रहनुभयो ।^{१४} ठाकुरपछि सरोज खिलाडीले यस कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिँदै आउनुभएको छ । पछिल्ला समयमा इसीआर एफएम, अध्यात्मज्योति एफएम, टाइम्स एफएम

^{१३} चौबटिया र मङ्गल मिथिला लोकतन्त्रको आगमनपछि थपिएका कार्यक्रम हुन्, जसमध्ये मङ्गल मिथिला चार महिना चलेर बन्द भयो ।

^{१४} उहाँले आफैँले प्रायोजक खोजेर सो कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुभएको थियो । त्यति बेला नेपाल नाई सङ्घ यो कार्यक्रमको प्रायोजक थियो ।

आदिवाट पनि मैथिली भाषामा विविध कार्यक्रमहरू सुरु हुने र केही समय चलेर बन्द हुने क्रम चलिरह्यो (हेर्नुहोस् तालिका १०.१) ।

यस बीचमा एउटा गतिलो प्रयास इमेज एफएमबाट भयो । इमेज एफएमको प्रसारण पूर्वाञ्चलमा पनि पुगेपछि, त्यहाँबाट २०६१ माघ १९ देखि एकैपटक हप्ताको तीन दिन मैथिली कार्यक्रम चलन थाल्यो । मनोज भ्ना 'मुक्ति' को सञ्चालनमा *मैथिली गुञ्जन* नामबाटै सुरु भएको यो कार्यक्रम शनिवार, मङ्गलवार र विहीवार राति नौदेखि दस बजेसम्म प्रसारण हुन्थ्यो । हप्ताका तीनै दिन चल्ने कार्यक्रमको नाम *मैथिली गुञ्जन* नै भए पनि यसको स्वरूपलाई फरक देखाउन मङ्गलवारको कार्यक्रमका पछाडि *विदेह* र विहीवारको कार्यक्रमका पछाडि *इजोरिया* जोडिएको थियो । तर हप्ताको सातै दिन मैथिली कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने योजना^{१५} का साथ सुरु भएको इमेजको मैथिली कार्यक्रम एक वर्षपछि नै हप्ताको एक दिनमा सीमित हुन पुग्यो । इमेजको धरानबाट हुने प्रसारणसमेत राजधानीबाटै गर्न थालिएपछि बाँकी दुई दिनका कार्यक्रम बन्द भएका थिए ।^{१६} यसरी सुरुमा आनाकानी गरेर कार्यक्रमलाई स्थान दिन नखोज्ने प्रवृत्तिबाट पछिल्ला दिनमा राजधानीका एफएमहरूले गहनाको रूपमै भए पनि मैथिलीलगायत तराईका भाषाहरूलाई समेत समेटेर कार्यक्रम चलाउने एउटा परिपाटी बसालेका छन् । त्यसपछि यो क्रम राजधानीमा मात्र सीमित रहेन, केही समयपछि राजधानीबाहिर पनि पुग्यो । काठमाडौँका एफएम रेडियोमा भएका मैथिली कार्यक्रमको अवस्थालाई बुझ्न तालिका १०.१ ले पनि सघाउँछ ।

लोकतन्त्रको आगमनपछि राजधानीमा पहिल्यैदेखि चल्दै आएका मैथिली कार्यक्रमहरू नयाँ वातावरणअनुरूप चलन थाले भने विशेष उत्साहका साथ केही नयाँ मैथिली कार्यक्रमहरू पनि सुरु भए । तालिका १०.१ मा २०६२/६३ को जनआन्दोलनअघिदेखि नै सञ्चालन हुँदै आएका कार्यक्रमलाई मात्र समेटिएको छ । सो आन्दोलनपश्चात् अन्य रेडियोमा पनि कार्यक्रम थपिने क्रम बढेको देखिन्छ । लोकतन्त्रको स्थापनापछि देशभरिकै रेडियोहरूमा समावेशीपन देखाउन केही प्रयासहरू भए । यस अवधिमा राजधानीमा पहिल्यैदेखि चल्दै आएका तराईभाषी कार्यक्रमहरू जारी रहे भने देशको प्रायः प्रत्येक भागमा स्थानीयता अनुसारका तराई भाषामा रेडियो कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन् । तराईको जनविद्रोहपछि यस क्रमले भन्ने गति पाएको छ । रेडियो नेपालले साप्ताहिक

^{१५} कार्यक्रम सुरु गर्ने बेलामा इमेजका स्टेसन म्यानेजर भरत शाक्यले लेखकलाई यसबारे जानकारी दिनुभएको थियो ।

^{१६} सो कार्यक्रमका प्रस्तोता मनोज मुक्तिले दिनुभएको जानकारी ।

तालिका १०.१ : काठमाडौंका रेडियोमा २०६२/६३ को जनश्रान्दोलनसम्म सञ्चालित मैथिली भाषामा रेडियो कार्यक्रमहरू

क्र.सं.	कार्यक्रमको नाम	प्रसारण संस्था	प्रसारण अवधि	प्रसारण दिन	समयावधि	सञ्चालकको नाम	कैफियत
१.	गामक दलान	रेडियो नेपाल	२०५३ देखि हालसम्म	शनिवार	१५ मिनेट	चन्द्रेश्वर साह, कुमुद भा, अरविन्द्र मिश्र, हृदयकान्त भा र धीरेन्द्र प्रेमर्षि	२०६४ देखि आइतबार दिनको एक घण्टा सञ्चालन हुने गरेको
२.	चौबटिया	एचबीसी एफएम	२०५८ श्रावण १६ देखि माघ २८ सम्म	आइतबार	१ घण्टा	धीरेन्द्र प्रेमर्षि र रूपा भा	
३.	मिथिलायात्रा	सगरमाथा एफएम	२०५८ असोज ८ देखि हालसम्म	सोमवार	३० मिनेट	मोहनकुमार सिंह, निमेश कर्ण र नवीन कुमार	बीच-बीचमा रोकिँदै, सञ्चालक फेरिदि चल्ने गरेको
४.	हेल्लो मिथिला	कान्तिपुर एफएम	२०५८ फागुन ४ देखि हालसम्म	शनिवार	डेढ घण्टा	धीरेन्द्र प्रेमर्षि र रूपा भा	आरम्भमा ६ महिनाजति ४५ मिनेट समयावधि रहेको
५.	मैथिली गुञ्जन	एचबीसी एफएम	२०५८ फागुन २४ देखि साढे तीन वर्षसम्म	आइतबार	१ घण्टा	मनोज भा 'मुक्ति'	
६.	मोनक बात	कान्तिपुर एफएम	२०६० माघ ८ देखि हालसम्म	बुधवार	३० मिनेट	रूपा भा	
७.	अप्यन मिथिला	रेडियो अध्यात्मज्योति	२०६१ असारदेखि एक वर्षसम्म	आइतबार	१ घण्टा	हृदयकान्त भा, ममता पण्डित र पूनम मल्लिक	निर्माता : मतीशचन्द्र लाल
८.	नोनगर-चहटगर मिथिलाज्वली	कान्तिपुर एफएम स्टाer एफएम	२०६१ श्रावणदेखि हालसम्म	मङ्गलवार	३० मिनेट	धीरेन्द्र प्रेमर्षि	
९.	मिथिलाज्वल	मेट्रो एफएम	देखि १० महिनाजति २०६१ मङ्सिर ११ देखि हालसम्म	शुक्रवार	४५ मिनेट	प्रवीण चौधरी, अमरकान्त ठाकुर र धीरेन्द्र भा 'मैथिल'	निर्माता : राजकुमार पौदार, दुई पटक गरी १० महिना चलेको ।
१०.	मैथिली गुञ्जन	इमेज एफएम	२०६१ माघ १९ देखि हालसम्म	बुधवार	३० मिनेट	सरोज खिलाडी, धीरेन्द्र ठाकुर, मोहनकुमार सिंह	पहिले २०६० बैतमा केही समय चलेर रोकिएको ।
११.	इजोत	टाइम्स एफएम	२०६१ फागुनदेखि दुई वर्षजति	शनि, मङ्गल र बिहीवार	१ घण्टा	मनोज 'मुक्ति' र रविम भा	मङ्गलवार र बिहीवार कार्यक्रम १ वर्षपछि बन्द भएको ।
१२.	मिथिला आवाज	इसीआर एफएम		शुक्रवार	१ घण्टा	अर्चना महतो र रवि साह	
१३.				बुधवार, शुक्रवार		राजकुमार यादव र राकेशकुमार देव	

स्रोत : विभिन्न कार्यक्रमका सञ्चालक तथा सम्बद्ध रेडियोहरूसँग सम्पर्क गरी प्राप्त गरेको जानकारी ।

रूपमा सञ्चालन गर्ने गरेको १५ मिनेटको कार्यक्रमलाई १ घण्टा पुऱ्याएको छ । नेपाल एफएमले भोजपुरी र मैथिली भाषामा केही जनमुखी कार्यक्रम प्रारम्भ गर्‍यो, जसमध्ये मैथिली कार्यक्रम *कोशी-कमला* (अमरेन्द्र यादव) र *इजोत* (सुदीप भ्ना, सुनीता मल्लिक) बन्द भइसकेको छ, भने भोजपुरी कार्यक्रम *भोजपुरी आवाज* (मिलन चौधरी, भुजप्रसाद यादव र ऋषभ ठाकुर) हप्ताको दुई दिन चलाएर भोजपुरी भाषाभाषीमाभ राम्रो पकड जमाएको छ । मैथिली कार्यक्रमका सन्दर्भमा यस अवधिमा इसीआर एफएफबाट *गामघर* (कमल मण्डल) केही समय चलेर बन्द भइसकेको छ, भने गोरखा एफएमबाट अनन्त मेहता अनुरागको सञ्चालनमा एउटा कार्यक्रम चलिरहेको छ । बहुभाषिक कार्यक्रमका सन्दर्भमा क्यापिटल एफएमबाट मार्ग नामक संस्थाद्वारा *मधेशवाणी* शीर्षकमा हप्ताको चार दिन मैथिली, भोजपुरी, अवधी र थारू भाषाका साथै खस भाषामा समेत कार्यक्रम प्रसारण हुने गरेको छ । थारू भाषामा गोरखा एफएमबाट पोखम चौधरीले चलाउने कार्यक्रम हाल रोकिएको छ भने अवधी भाषामा अद्यापि कुनै छुट्टै कार्यक्रम सुरू भएको छैन । हेडलाइन्स एण्ड म्यूजिक एफएमले प्रत्येक दिन दिउँसो र साँझ एक-एक घण्टा मैथिली गीत विनाउद्घोषण बजाउने गरेको छ भने प्रत्येक दिन दुईपटक मैथिली समाचार बुलेटिन पनि प्रसारण गर्ने गरेको छ । दिनको एकपटक विनाउद्घोषण उपत्यका एफएमले १ घण्टा भोजपुरी गीतहरू बजाउने गरेको छ । काठमाडौँमा पहिल्यैदेखि एफएम अध्यात्मज्योतिमा भोजपुरी कार्यक्रम *फुलभडी* (अनिल गौरव यादव) चल्दै आएको छ । तर यस समयमा जनकपुरलगायतका मूल मिथिला क्षेत्रमै एफएम स्थापनाको लहर चलिसकेकोले काठमाडौँका कार्यक्रमहरू दिगो हुन सकेनन् । केही एफएमले विगतका मैथिली कार्यक्रमहरूभन्दा फरक प्रकृतिले यस भाषालाई स्थान दिएका छन् । यसै गरी मैथिली कार्यक्रमहरू चलन थालिसकेपछि नै तराईका अन्य भाषाहरूमा पनि कार्यक्रम सञ्चालन भएका थिए । काठमाडौँमा अन्य भाषाका कार्यक्रमहरूमा पनि लोकतन्त्रपछिको अवस्थामा केही बढोत्तरी भयो । ती कार्यक्रमहरूबारे सङ्क्षिप्त जानकारी तल दिइएको छ ।

काठमाडौँका मैथिली कार्यक्रमहरूको ढाँचा र तिनका विषयवस्तु
मैथिली कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने रेडियोको मानसिकतालाई तीन भागमा विभक्त गर्न सकिन्छ । पहिलो वर्गमा कान्तिपुर, इमेज जस्ता रेडियो पर्दछन्, जो केही समावेशी भावना र केही व्यावसायिक लाभका निम्ति मैथिली कार्यक्रम चलाइरहेका छन् । दोस्रोमा सगरमाथा, मेट्रो जस्ता एफएम छन् जसले जस्तोसुकै

भए पनि मैथिलीमा कार्यक्रम चलाउनु पनि हाम्रो धर्म हो भन्ने स्वीकार गरेका छन् । र, तेस्रो वर्गमा इसीआर, टाइम्स जस्ता एफएम छन् जसले पैसा वा प्रायोजक लिएर आउने जोसुकैलाई जस्तोसुकै मैथिली कार्यक्रम चलाउन दिन सक्छन् ।^{१७} मैथिली कार्यक्रमहरू कति गम्भीर विषयवस्तु उठाउँछन् भन्नेबारे पनि आफ्नै खालका अनुमान र आधार छन् । तर जे-जस्तो भए पनि राजधानीमा एफएम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने जुन गति देखिएको छ, त्यसमा केही मात्रामा सञ्चालकहरूको रेडियोमा बोल्ने रहर वा लालसा छ भने धेरै मात्रामा आफ्नो भाषा-संस्कृतिप्रति उनीहरूको अनुरागले नै काम गरिरहेको छ । काठमाडौँमा चल्ने एफएम रेडियोका कार्यक्रमका विषयवस्तुलाई कार्यक्रमपिच्छे तल चर्चा गरिएको छ ।

चौबटिया

केवल उत्साहको भरमा अचानक थालिएको पहिलो मैथिली कार्यक्रम चौबटिया सुरु गर्दा सम्बद्ध रेडियोसँग तत्सम्बन्धी कुनै पूर्वाधार थिएन । सञ्चालकहरूसँग पनि मिथिलाको साहित्य, संस्कृति, सङ्गीत र समाजसम्बन्धी सामान्य ज्ञान, रेडियोमा समाचार र समाचारमूलक कार्यक्रम तथा मञ्चमा साहित्यिक एवं सांस्कृतिक कार्यक्रम चलाएको केही अनुभव, पत्रकारिता क्षेत्रमा आंशिक संलग्नता, केही थान मैथिली क्यासेट र मातृभाषाप्रतिको भावनाबाहेक केही थिएन ।^{१८} आपसी कुराकानीको शैलीमा मिथिलासम्बन्धी विविध कुरालाई समेट्दै गीत बजाउनु नै चौबटियाको मूल ढाँचा थियो । राजधानीमा बस्ने मैथिलीभाषीहरूलाई लक्षित गरी कार्यक्रम चलाइने हुँदा यसमा विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित मिथिला क्षेत्रका सामाजिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक समाचारहरू पनि प्रस्तुत गरिन्थे । यसबाहेक समसामयिक चाडपर्व, मिथिलालाई विशिष्टता प्रदान गर्ने पक्षहरू, मैथिल विभूतिहरू तथा कला-संस्कृतिका पाटाहरूबारे जानकारी दिइन्थ्यो । कार्यक्रममा मिथिला क्षेत्रका विशिष्ट व्यक्तित्वहरूसँगको कुराकानी पनि प्रस्तुत हुने गर्दथ्यो । छोटो अवधिको त्यस कार्यक्रममा तत्कालीन राष्ट्रियसभाका उपाध्यक्ष रामप्रीत पासवान, हालका राष्ट्रपति डा. रामवरण यादव, आप्रवासी नेपालीहरूको सङ्गठन (एनआरएन) का अध्यक्ष डा. उपेन्द्र महतो लगायतका

^{१७} यो विभाजनको आधार आफ्नो निजी मूल्याङ्कन र मैथिली कार्यक्रमहरूका जागरुक श्रोता तथा पत्रकार/साहित्यकार अमरेन्द्र यादवसँगको कुराकानीलाई बनाइएको छ ।

^{१८} कार्यक्रम प्रस्तोताका रूपमा लेखकको तथा सह-प्रस्तोता रूपा भाको धारणा ।

व्यक्तित्वसँग गरिएको कुराकानी प्रसारण भएको थियो । अनौपचारिक वार्तालाप शैली र त्यसैमा मिसिएर आउने विविध जानकारी तथा सरल ग्रामीण भाषा नै चौबटिया कार्यक्रमको विशेषता थियो ।^{१९} यसबाहेक आफ्ना भाषा-संस्कृतिका दृष्टिले उजाड मरुभूमि जस्तो राजधानी सहरमा आफ्नो भाषामा आफ्ना कुरा सुन्न पाउनु कार्यक्रमको लोकप्रियताको सबैभन्दा ठूलो कारण थियो । चौबटियाको लोकप्रियता नै पछि गएर मैथिली कार्यक्रम मिथिला क्षेत्रभरि सुनिने कान्तिपुर एफएममा पुगनुको कारण बन्यो ।

मिथिलायात्रा

चौबटियापछि सुरु भएको दोस्रो कार्यक्रम थियो मिथिलायात्रा । रेडियो सगरमाथाबाट बच्ने यो कार्यक्रममा सञ्चालनको भाषा नेपाली थियो । यो कार्यक्रमको स्वरूप मिथिलाको महत्त्वपूर्ण स्थलहरूबारे जानकारी दिने र मैथिली तथा भोजपुरी भाषाका गीत बजाइने थियो । समयसमयमा यसमा मिथिला क्षेत्रका व्यक्तित्वहरूको नेपाली भाषामै अन्तर्वार्ता पनि समावेश गरिन्थ्यो । यस कार्यक्रमलाई रेडियो नेपालले निकै अघिदेखि सञ्चालन गर्दै आएको फूलवारी कार्यक्रमको मिथिलामा केन्द्रित पाटोका रूपमा पनि लिन सकिन्छ । सञ्चालक मोहनकुमार सिंहको प्रयासले विस्तारै यस कार्यक्रममा सञ्चालनको भाषा पनि मैथिली हुँदै गयो र एक वर्षभित्रै पूर्ण रूपमा यो मैथिली भाषामा सञ्चालन हुन थाल्यो । मोहनकुमार सिंहले सञ्चालन गर्न छोडेपछि केही समय रोकिएको मिथिलायात्रालाई सञ्चालन गर्न निमेष कर्ण आइपुगनुभयो । समसामयिक गतिविधिमा केन्द्रित भएर सोही अनुसारका विषयवस्तु यसले समेट्न थाल्यो । निमेष कर्णले चार वर्षजति चलाएपछि कार्यक्रम फेरि केही समयका लागि रोकियो र पछिल्लो चरणमा नवीनकुमारले केही साहित्यिक र वैचारिक धरातलसमेत प्रदान गरेर यस कार्यक्रमलाई अगाडि बढाइरहनु भएको छ । मिथिलायात्रा कार्यक्रमसँग सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा रेडियो सगरमाथाको श्रोताहरूमाभक्त स्थापित जनप्रिय पृष्ठभूमि थियो । यसले गर्दा यो रेडियो सुन्ने ठूलो जनसमूहबीच मिथिला-मैथिलीको जानकारीयुक्त यस कार्यक्रमले प्रवेश र प्रतिष्ठा पाउँदै गयो ।

^{१९} तराई विद्यार्थी नवजागरण सङ्घका तत्कालीन अध्यक्ष महेशकुमार इस्सरको टिप्पणी ।

हेल्लो मिथिला

कान्तिपुर एफएममा हेल्लो मिथिला सुरु हुँदा साप्ताहिक ४५ मिनेट समयावधिको मात्र थियो । यसको सञ्चालक धीरेन्द्र प्रेमर्षि र रूपा भ्ना हुनुहुन्छ । एचबीसीको चौबटिया सञ्चालन गर्ने समूह नै यसको सञ्चालक भएकाले यो कार्यक्रम चौबटियाकै फर्म्याटमा चलेको थियो । तर पूर्वाञ्चलमा कान्तिपुर एफएमको प्रसारण क्षेत्र विस्तार भएपछि यो एफएफ काठमाडौंसहित नेपाल र भारत दुवैतर्फको मिथिला क्षेत्रसम्म सुनिन थाल्यो । त्यसैले कार्यक्रमको स्वरूपलाई पनि परिमार्जन गरियो । मिथिला क्षेत्रमा हुने सामाजिक, सांस्कृतिक तथा साहित्यिक गतिविधि पनि प्रसारण गरिन थाले । यी सबै जानकारी श्रोताद्वारा पठाइएकै आधारमा प्रसारण गरिन्थे । कार्यक्रममा 'समादवारी' स्तम्भअन्तर्गत आफन्तहरूका खबर प्रसारण हुन्थे । यसै गरी चिठीपत्र, साहित्यिक रचनाहरू, जन्म, विवाहजस्ता शुभसमयको शुभकामना, मृत्यु र दुःखत् अवस्थाहरूको समवेदना प्रकट गर्नुका साथै फोनमा पनि कुराकानी गरिन्थ्यो । यसबाहेक विविध क्षेत्रका व्यक्तित्वहरूसँगको कुराकानी पनि समय-समयमा प्रसारण गरिन्थ्यो । यसप्रकार विविध विषयवस्तु समेटिएको एउटा रेडियो म्यागेजिनका रूपमा हेल्लो मिथिलाको सञ्चालन प्रारम्भ भएको थियो, जसमा श्रोताले आफ्नो जीवनका हरेक पक्षको प्रतिविम्बन पाउँथे ।

हेल्लो मिथिला सम्पूर्ण मिथिला क्षेत्रमा सुनिने लोकजीवनमा आधारित पहिलो मैथिली कार्यक्रम भएकोले यसप्रति सम्पूर्ण मिथिलावासीले अपनत्व देखाउन थाले । छोटो अवधिमै कार्यक्रम लोकप्रिय भएपछि यसमा पत्र, फोन, विभिन्न गतिविधिको माध्यमबाट सहभागी हुन खोज्ने श्रोताको सङ्ख्या र चाहना पनि बढ्दै गयो, जसलाई धान्न ४५ मिनेटको समय अत्यन्त कम हुन थाल्यो । व्यवस्थापनले यस कुरालाई बुझेर समयावधि बढाएर डेढ घण्टा त पुऱ्यायो, तर प्रसारण हुने समय दियो राती ९.३० देखि ११ बजेसम्मको । यो समय एकदमै अनुपयुक्त थियो । किनभने तत्कालीन समयमा नेकपा (माओवादी) ले चलाएको जनयुद्ध उत्कर्षमा पुग्दै थियो । भय, हत्या, हिंसा जस्ता कुराहरू त्यति बेला सामान्यभै थिए । तर पनि कार्यक्रमप्रति श्रोताको आकर्षण र संलग्नतामा कमी आएन । डेढ घण्टाको समय पाएपछि हेल्लो मिथिलाले केटाकेटीहरूका लागि केही समय छुट्ट्यायो भने, साहित्य, मनोरञ्जन, समाचार, पत्रपत्रांश, खबर, फोनवार्ताका लागि पनि समय विभाजन गर्‍यो । यसबाहेक दाइजो, जातीय विभेद, छुवाछूत, महिला-पुरुष भेदभाव, शिक्षा जस्ता विषयलाई प्रमुख मुद्दाका रूपमा उठाएर यस कार्यक्रमले श्रोता तथा विशेषज्ञहरूका बीच बहस पनि चलाइरह्यो ।

मैथिली गुञ्जन

एचबीसी एफएममा बज्ने चौबटियाका सञ्चालकहरूले कान्तिपुर एफएममा हेल्तो मिथिला चलाउन थालेपछि, त्यहाँ खाली भएको स्थानमा अर्को मैथिली कार्यक्रम आयो जसलाई भने काम मनोज भन्ना मुक्तिले गर्नुभयो। मैथिली गुञ्जनका नामबाट सुरु भएको यो कार्यक्रममा पनि विविधतायुक्त विषयवस्तु समेटेर चलाइने गरिन्थ्यो। प्रस्तुतिमा मुक्तिको निजत्व पाइन्थ्यो। यसमा धार्मिक क्रियाकलापहरूलाई केही विशेष महत्त्व दिइन्थ्यो। कार्यक्रममा मिथिलाका ठेट शब्दहरूको अर्थ सोध्ने, 'वचनअमृत' शीर्षकमा महावाणीहरू प्रसार गर्ने तथा श्रोतासँग टेलिफोनमा कुराकानी गर्दै कुनै समसामयिक मुद्दामा छलफल गर्ने जस्ता कार्य गरिन्थ्यो। प्रस्तुतीकरणमा निरन्तर केही जान्ने, सिक्ने प्रस्तोताको प्रयास देखिन्थ्यो, जसले गर्दा यस कार्यक्रमले पनि काठमाडौँमा मात्र सुनिने मैथिली कार्यक्रमहरूमध्ये राम्रो श्रोता समूह तयार पार्न सकेको थियो।

अप्पन मिथिला

अध्यात्मज्योति एफएमबाट अप्पन मिथिला कार्यक्रम २०६१ असारदेखि प्रारम्भ भयो। यसको सञ्चालनमा हृदयकान्त भन्ना र ममता पण्डित संलग्न हुनुहुन्थ्यो। यो कार्यक्रम पनि आपसी वार्तालाप शैलीमा विविध विषयवस्तुलाई समेटेर नै प्रसार गर्ने गरिन्थ्यो। धर्मसम्बन्धी र मैथिल परम्पराका कुराहरू यसमा बढी उठाइन्थे। कहिलेकाहीं पूनम मल्लिकलगायत केही मैथिल महिलाको समूह आएर यो कार्यक्रम सञ्चालन गरेको पाइन्थ्यो। तिनीहरूको सहज वार्तालापले मिथिलाको लोकजीवनलाई काठमाडौँमा झल्काउने काममा टेवा पुऱ्याइरहेको थियो।

मिथिलाञ्चल

मेट्रो एफएममा आरम्भमा हप्ताको तीन दिनसम्म बेग्लामेग्लै सञ्चालकका साथ बेग्लामेग्लै कार्यक्रमहरू प्रकट हुन्थे, तर अन्ततः सरोज खिलाडीले चलाउने मिथिलाञ्चल कार्यक्रमले स्थायित्व प्राप्त गर्‍यो। खिलाडी नाटक क्षेत्रका व्यक्ति भएकाले उनको कार्यक्रममा प्रायः नाटक र नाटकीयताले स्थान पाउने गर्दछ। गीत-सङ्गीत, खबर, समाचार आदि सबै समेट्नु त राजधानीका सम्पूर्ण कार्यक्रमको ढर्रा नै बन्यो भन्दा पनि हुन्छ। खास गरी सस्तो खाले मनोरञ्जन दिने सामग्री रुचाउने नवयुवाहरूमाझ यो कार्यक्रम विशेष लोकप्रिय छ।

मोनक बात र नोनगर-चहटगर

केही समयको अन्तरालमा कान्तिपुर एफएममा मोनक बात र नोनगर-चहटगर आयो। मोनक बात मूलतः नारी मनोभावमा आधारित कार्यक्रम हो, जसमा मिथिलाका नारीले हृत्पती व्यक्त गर्न नसकेका भाव पत्रमार्फत व्यक्त गर्ने, त्यसको विश्लेषण गर्ने/गराउने र तदनुरूपका गीत बजाउने गरिन्छ। महिलाका समस्यालाई उठाएर त्यसप्रति समाजलाई जागरुक बनाउने उद्देश्य रहेको यस कार्यक्रमको सञ्चालन रूपा भाले गर्दै आउनुभएको छ। कार्यक्रममा महिलाहरूकै मात्र सहभागिता गराउन खोजिए पनि पुरुषहरूको संलग्नतासमेत उल्लेख्य रहने गरेको भनाइ सञ्चालकको छ। राजधानीका सम्पूर्णप्रायः रेडियो कार्यक्रमहरू जोगी तरकारीका रूपमा तयार हुने गरेको परिप्रेक्ष्यमा लीकवाट हटेर थालिएको यो पहिलो कार्यक्रम हो।

अर्को कार्यक्रम नोनगर-चहटगरलाई उद्देश्यहीन कार्यक्रम भन्दा पनि हुन्छ। धीरेन्द्र प्रेमर्षिद्वारा सञ्चालित यस कार्यक्रमको उद्घोषणमै पनि प्रायः भन्ने गरिन्छ— यदि तपाईं सार्थक र उद्देश्यपरक कुरा सुन्न चाहनुहुन्छ भने कृपया यो कार्यक्रम नसुनुस्। खास गरी दिशाहीनतामा रमाउन चाहने नवयुवाहरूलाई लक्षित गरेर सञ्चालित यस कार्यक्रममा मैथिलीका फास्ट गीतहरू बजाउने गरिन्छन् र तिनै गीतलाई मिल्ने उद्घोषण गरिन्छ। कान्तिपुरको हेल्लो मिथिला र मोनक बातमा मूलतः उद्देश्यपरक गीतहरू मात्र बजाइन्छन्, तर हल्का गीत सुन्न चाहने श्रोताहरूको सङ्ख्या पनि यथेष्ट भएकोले ती दुवै कार्यक्रममा बजाउन नसकिने प्रकृतिका हल्का र प्यारोडी गीतहरू नोनगर-चहटगरमा बजाइन्छ। यी दुवै कार्यक्रम पहिले पूर्वाञ्चलमा मात्र सुनिन्थे भने हाल उपत्यकाबाहेक कान्तिपुर सुनिने हरेक ठाउँमा सुनिन्छ।

मैथिली गुञ्जन

इमेज एफएमबाट हप्ताको तीन दिन मैथिली कार्यक्रम सुरु भयो। तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रले शासनसत्ता आफ्नो हातमा लिएको दिन २०६१ माघ १९ बाट सुरु भएको इमेजको मैथिली कार्यक्रमका सञ्चालक मनोज मुक्ति बनाइनुभयो। मनोजले एचबीसीमा साढे तीन वर्ष चलेर स्थगित मैथिली गुञ्जनलाई नै इमेजको कार्यक्रम बनाउनुभयो। त्यसैले कार्यक्रमको मूल स्वरूपमा भिन्नता नआए तापनि तीन दिन कार्यक्रम भएकोले तिनको स्वरूपमा केही विविधता ल्याएर मनोजले रश्मि भक्ताका साथ कार्यक्रम चलाउन थाल्नुभयो। मैथिली गुञ्जनको शनिवारे अङ्क विविध विषयवस्तुलाई समेटेर रेडियो म्यागेजिनकै रूपमा सञ्चालन

हुने गर्दथ्यो । मङ्गलबारे मैथिली गुञ्जनको नामका पछाडि विदेह जोडेर त्यसमा मूलतः चिठी-चपेटा पढ्ने गरिन्थ्यो । यस्तै बिहीबारे मैथिली गुञ्जनको पछाडि इजोरिया जोडेर त्यसमा गीतिकथा प्रसारण गर्ने गरिन्थ्यो । मैथिली कार्यक्रममा मैथिली गीतहरूकै माध्यमबाट गीतिकथा प्रसारण हुने गरेको यो एक मात्र कार्यक्रम थियो । खासगरी हेल्लो मिथिला कार्यक्रमभन्दा फरक गएर केही गतिलो सामग्री खोज्ने श्रोताहरूले यस कार्यक्रमको रूपमा एउटा गतिलो विकल्प पाएका थिए । धार्मिक, कट्टर परम्परावादी र कथित ठूला जातका हनुमा गर्व व्यक्त गर्नेहरूमाभन्दा यो कार्यक्रम अझ बढी लोकप्रिय थियो ।

मिथिलाञ्जलि, मिथिला आवाज र इजोत

रेडियो नेपालको स्टूडियोमा चल्ने गरेको स्टार एफएममा मिथिलाञ्जलि र टाइम्स एफएममा इजोत नामबाट मैथिली कार्यक्रमहरू सञ्चालन भए । यी कार्यक्रमहरू मैथिली रेडियो कार्यक्रमप्रति श्रोतामा बढ्दै गएको आकर्षणबाट वशीभूत भई सञ्चालनमा आएका थिए । कार्यक्रमको ढाँचा उही आरम्भिक कार्यक्रमले अपनाएको साङ्गीतिक मनोरञ्जनात्मक तथा केही सूचनामूलक हुन्थे । श्रोतासँग फोनमा कुराकानी गर्नु सबैजसो कार्यक्रमको अनिवार्य अङ्ग जस्तो बनिसकेको थियो । यीमध्ये मिथिलाञ्जलिको सञ्चालकमा पहिलो आठ महिनाजति प्रवीण चौधरी 'प्रतीक' हुनुहुन्थ्यो भने पछिल्लो दुई महिनाजति धीरेन्द्र भन्ना 'मैथिल' र अमरकान्त ठाकुर 'अमर' ले जोडी बनाएर चलाउनुभएको थियो । इजोत कार्यक्रमको सञ्चालन रवि साह र अर्चना महतोले गर्ने गर्नुभएको थियो ।

शाही शासन सुरु भएपछि पनि देशमा एक खाले मैथिली रेडियो कार्यक्रमले गति पाए । यस समयमा इसीआर एफएममा मिथिला आवाज नामबाट राजकुमार यादव र राकेशकुमार देव मिलेर दुई वर्षजति कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुभयो । यसमा पनि मैथिली गीतहरू बजाइनुका साथै श्रोतासँग फोनमा कुराकानीलगायतका पूर्ववर्ती कार्यक्रमहरूकै ढर्राका क्रियाकलाप गरिन्थे । कार्यक्रममा अन्तर्वार्ताका लागि बोलाइने अतिथिहरू प्रायःजसो माघ १९ को राजाको कदमको गुणगानमा बढी दत्तचित्त देखिन्थे । हप्ताको दुई घण्टा प्रसारण हुने यो कार्यक्रम लोकतन्त्र आएपछि धेरै समयसम्म चल्न सकेन । कार्यक्रम चलाएवापत सञ्चालकले एफएमलाई प्रति कार्यक्रम पाँच सय रुपियाँ शुल्क बुझाउनुपर्थ्यो ।^{२०} यो रकम जुट्टुञ्जेल कार्यक्रम चल्थ्यो, जुट्टु बन्द भएपछि कार्यक्रम पनि बन्द भयो ।

^{२०} कार्यक्रम सञ्चालकहरूसँग भएको अनौपचारिक कुराकानीका आधारमा प्राप्त जानकारी ।

कार्यक्रमहरूको लोकप्रियता र प्रभाव

राजधानीमा बस्ने मैथिली कार्यक्रमहरूले मिथिलावासीलाई विभिन्न कोणबाट आफ्नो माटोको भल्को दिने प्रयास गरिरहे भने मिथिला क्षेत्रमा समेत पुग्न सकेका कार्यक्रमले जनमानसलाई आफ्नो भाषाको गरिमाबोध गराउनुका साथै सामाजिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक रूपान्तरणमा सकारात्मक प्रभाव पारेका छन्। राजधानीमा मैथिलीसम्बन्धी अनेकौं कार्यक्रमहरू रेडियोमा नाम आउने कारणले मात्र पनि आयोजित हुन थाले। यी कार्यक्रमहरूले मिथिला क्षेत्रमा रहेका विभिन्न विधाका नवप्रतिभाहरूको पहिचानमा सघाउ पुऱ्याउनुका साथै ओभेलमा परेका सर्जक-साधकलाई उजिल्याउने काम पनि गरिरहेका छन् (कर्ण २०६२)।

कान्तिपुर एफएममा चल्ने *हेल्लो मिथिला* तथा इमेजमा चल्ने *मैथिली गुञ्जन*को प्रभाव राजधानीमा बस्ने मैथिलीभाषीका साथै मिथिला क्षेत्रका समुदायमा पनि यथेष्ट परेको देखियो। यी रेडियो कार्यक्रमले सामाजिक, सांस्कृतिक आन्दोलनलाई एउटा दिशा दिन सफलता पाए भन्दा फरक परोइन। *हेल्लो मिथिलाले* गरेको आह्वानमा सिरहा जिल्लाको महिसौथा मन्दिरबाट चोरिएका सामानहरू चोरले फर्काइदिनु^{२१}, गाउँगाउँमा मैथिली साहित्यिक तथा सांस्कृतिक सङ्घसंस्थाहरू स्थापित हुनु, मिथिला क्षेत्रका अधिकांश विद्यालयमा मैथिली शिक्षा लागू हुँदै जानु, आदिलाई यसकै उदाहरण मान्न सकिन्छ।

यसै गरी *मैथिली गुञ्जन*का सञ्चालकले गीतिकथामा सौताद्वारा सताइएकी आफ्नी फुपूको कथाव्यथा नाउँगाउँसमेत उल्लेख गरी प्रस्तुत गरिदिएछन्। यसको प्रभाव कतिसम्म पच्यो भने जम्मै गाउँलेहरू भेला भएर ती फुपूलाई न्याय दिलाइदिएछन्।^{२२} यस्तै *हेल्लो मिथिला* तथा *मैथिली गुञ्जन*को प्रचार-प्रसार तथा आह्वानले मात्र पनि थुप्रै विवाहहरू दहेजको लेनदेनविना नै भएका खबरहरू प्राप्त हुन थाले। मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रमहरूमा मैथिली भाषाको प्रयोगले व्यापकता लियो। धार्मिक अनुष्ठानहरूमा हुने कथा-प्रवचनादिका भाषा जहाँ हिन्दी हुन्थे, त्यसको ठाउँ क्रमिक रूपमा मैथिलीले लिँदै गयो।^{२३} मैथिली गीत-सङ्गीतका क्षेत्रमा बढी कार्यहरू हुन थाले भने मैथिली गीतिक्यासेटको व्यापार पनि राम्रोसँग फस्टायो।^{२४}

^{२१} २०६० असारको दोस्रो सातातिर देशका सबैजसो राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा यससम्बन्धी समाचार प्रकाशित भएको थियो।

^{२२} *मैथिली गुञ्जन*का सञ्चालक मनोज भ्ना 'मुक्ति' सँगको कुराकानीमा आधारित।

^{२३} मोरङ, बुधनगर निवासी धार्मिक प्रवचनकर्ता तथा कवि दयानन्द दिग्पालसँगको कुराकानीका आधारमा।

^{२४} शिवम अडियो-भिडियो सेन्टर, लहानका राजेश गुप्ताले व्यक्त गरेको अनुभव।

कार्यक्रम सञ्चालन गरेबापत नै मिथिला क्षेत्रमा सुनिने कार्यक्रमका सञ्चालकहरूको जनमानसमा स्टाer छवि सिर्जना भयो । मिथिलाका कुनै गाउँठाउँमा पुग्दा उनीहरूसँग अटोग्राफ लिने युवाहरूको ओइरो लाग्थ्यो । कुनै ठाउँमा आयोजना हुने सांस्कृतिक, साहित्यिक, सामाजिक कार्यक्रमहरूमा यी सञ्चालकहरूलाई बोलाइएको अवस्थामा उनीहरूलाई हेर्न भनेर मात्र पनि जनताको ठूलो सहभागिता हुने विश्वास पत्रपत्रिकामा छापिने गर्थ्यो । मिथिला र मैथिलीको सन्दर्भमा यस्तो अवस्था पहिलोपटक देखिइरहेको थियो । विभिन्न समारोहहरूमा यिनीहरूलाई आमन्त्रित गर्ने क्रम बढ्दो थियो । एकपटक राजविराजमा निम्त्याइएको एउटा कार्यक्रममा *हेल्तो मिथिलाका* सञ्चालकहरू पुन नसक्दा आमजनतामा उनीहरूप्रति ठूलो आक्रोश र वितृष्णाको अवस्था सिर्जना भयो । यस्तोमा एउटा प्रेस पत्र जारी गरी सञ्चालकहरूले सप्तरीबासीसँग क्षमा मागेको कुरालाई राजविराजको लोकप्रिय पत्रिका *सत्यापन* साप्ताहिकले २०५९ कार्तिक ३ को अङ्कमा मुख्य समाचार बनाएर प्रस्तुत गर्‍यो (हेर्नुहोस् तस्वीर) ।

<p>सस्ता छपाईका लागि सम्झनुहोस्</p> <p>साम्गा अफसेट प्रेस</p> <p>राजविराज-१</p> <p>फोन : २१०५३</p>	<p>सत्यता र निष्पत्ताको प्रतीक</p> <p>स.वि.प्र.का.ए.नं. ११०५४४६</p> <p>स.वि.हु.नं. १०४५०४८</p> <h1>सत्यापन</h1> <p>Satpagan Weekly साप्ताहिक</p>
<p>वर्ष : ५ अंक : १२ २०५९ साल कार्तिक ३ गते आईतवार 20 Oct. 2002</p>	
<h2>धीरेन्द्र प्रेमर्षि र रूपा भाद्वारा</h2>	
<h2>सप्तरीबासी समक्ष क्षमा याचना</h2>	
<p>राजविराज (सस) कान्तिपुर एफ.एम.बाट प्रसारण हुदै आएको हेमो मिथिला कार्यक्रमका संचालक धीरेन्द्र प्रेमर्षि, संचालिका रूपा भन्नाले गत विजयादशमीका दिन</p>	<p>राजविराज आयोजित मैथिली सांस्कृतिक कार्यक्रममा प्रमुख अतिथिका रूपमा उपस्थित हुन नसक्दा सप्तरीबासीहरू समक्ष हार्दिक क्षमा याचना गर्नु भएको छ ।</p> <p>सत्यापन कार्यालयमा पठाइएको धीरेन्द्र र रूपाद्वारा संयुक्त हस्ताक्षरित एक पत्रमा सप्तरीका हज्जाराँ उस्तुक मैथिली अनुसूचीहरू समक्ष विजया दशमीको दिन यातायात</p> <p>श्रोतागण समक्ष अविद्यमान प्रकारको विशिष्ट अवसरबाट कहिले पनि बञ्चित नहुने विश्वास आफूहरू सञ्चेत रहने कुरा उल्लेख गरिएको छ । "आशा छ कि हामी बाधयतालाई बुझी</p>

राजधानीबाट प्रसारण हुने सबैजसो मैथिली कार्यक्रमका नियमित श्रोता तथा साहित्यकार अमरेन्द्र यादव राजधानीमा बस्ने मैथिलहरूलाई गाउँघरबाट जोडिराख्ने तथा आफ्नो समाजप्रतिको बुझाइ उनीहरूमा बढाउँदै मैथिली भाषा-संस्कृति-सङ्गीत-जीवन आदिबारे ज्ञान दिने काम एफएममा मैथिलीको प्रवेशवाटै

भएको मान्छन् । उनका अनुसार दशकौँदेखि चलेको फूलवारी कार्यक्रम तथा एक दशकदेखिको रेडियो नेपालको समाचारले यस दिशामा कुनै प्रभाव छोड्न सकेन । प्रवासमा बस्ने मैथिलीभाषीहरूको भावना र चाहनालाई तुष्टि प्रदान गर्न एफएमका कार्यक्रमहरू नै सफल भए ।^{२५} काठमाडौँका एफएममा चलेका अन्य कार्यक्रमको प्रभावबारे कम जानकारी रहे पनि लेखक आफैँ संलग्न *हेल्लो मिथिला*को प्रभावबारे तल चर्चा गरिएको छ ।

हेल्लो मिथिलाको प्रभाव

राज्यको वक्रदृष्टि र मिडियाको तराईको टुटुल्को मात्र खोजिहिँड्ने प्रवृत्तिका कारण मिथिला क्षेत्रमा भाषा-संस्कृतिजन्य प्रत्यक्षतः अनुत्पादक मानिने फाँटमा थोरै मात्र कार्य भइरहेका थिए (प्रेमर्षि सन् २००६) । त्यस्ता कार्यमा यस्ता व्यक्ति संलग्न थिए, जो भावनात्मक रूपले आफ्नो भाषा-संस्कृतिप्रति बौलट्टीपनको हदसम्म आवद्ध हुन्थे । आममानिस आफ्नो मातृभाषा मैथिली हो भनेर भन्न पनि हिचकिचाउन थालेका थिए । यस्तोमा एफएम कार्यक्रमहरूले ती भाषाका साहित्यिक-सांस्कृतिक गतिविधिहरूको प्रचार-प्रसार गर्नाले जनजनमा आफ्नो भाषा-संस्कृतिको पहिचान, सम्मान र आकर्षण बढ्न थाल्यो । यस्तो अभियानमा पहिल्यैदेखि जुटेका व्यक्ति तथा सङ्घसंस्थाको प्रयास जारी नै थियो ।

स्थानीय स्तरमा दरो नेतृत्व लिएको मैथिली साहित्य परिषद्को होस्टेमा हैँसे गरिदिँदा *हेल्लो मिथिला* सञ्चालन भएको दुई वर्षमै सप्तरीमा जिल्लास्तरका मैथिली संस्थाहरू दर्जनौँमा पुगे । तिनका शाखा गाउँगाउँमा विस्तार भए ।^{२६} स्थानीय स्तरमा गतिलो नेतृत्व नभएका कारण मिथिला क्षेत्रका अन्य जिल्लाको अवस्था सप्तरी जस्तो उत्साहजनक नभए तापनि नयाँनयाँ भाषिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक संस्थाहरू खुल्ने तथा तिनका गतिविधिमा उल्लेख्य वृद्धि भने अन्य जिल्लामा पनि भएकै छ । पहिलेदेखि क्रियाशील यस्ता संस्थाहरूमा जातीय रूपले प्रायः ब्राह्मण, कायस्थ लगायतका उच्च भनिने जातिको बाहुल्य रहेको थियो भने पछिल्लो समयमा साह, यादव, मेहता, पण्डित, मण्डल, राम, पासवान, मेस्तरलगायत जाति मैथिली अभियानको अग्रमोर्चामा देखिन थाले । *हेल्लो*

^{२५} युवा साहित्यकार/पत्रकार तथा जागरूक रेडियो श्रोता अमरेन्द्र यादवसँग गरिएको कुराकानीका आधारमा ।

^{२६} मैथिली साहित्य परिषद्का पूर्वअध्यक्ष विवेकानन्द भ्ना, कवि परिषद्का अध्यक्ष महेन्द्र मण्डल 'वनवारी', पत्रकार श्यामसुन्दर यादवको विचार ।

मिथिला कार्यक्रम मैथिली भाषाभाषीहरूको मातृभाषाप्रति सुषुप्त वा थिचिएको मनोभावलाई वाणी दिन सफल भयो (मिथिला साप्ताहिक २०५९) ।

प्राथमिक शिक्षामा ऐच्छिक विषयका रूपमा मातृभाषा राख्न सकिने व्यवस्था भइसक्दा पनि देशको दोस्रो सबैभन्दा ठूलो जनसमूहको भाषा मैथिलीका पाठ्यपुस्तकको पाँच हजार प्रति पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको गोदाममा थन्किएको थियो ।^{२७} कहीं कुनै विद्यालयमा मैथिली शिक्षा लागू हुन सकेन । पछि *हेल्लो मिथिलाले* जनसमुदायमा आ-आफ्नो क्षेत्रको विद्यालयमा मातृभाषा मैथिली लागू गराउन आह्वान गर्न थाल्यो । यस आह्वानले सप्तरीको कट्टी विद्यालयका अङ्ग्रेजी विषयका मावि शिक्षक देवेन्द्र मिश्र जुमुराउनुभयो । उहाँ र उहाँका प्रधानाध्यापक जवाहरलाल देवले निजी प्रयासमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट पुस्तकहरू लगी आफ्नो विद्यालयमा मैथिली पठन-पाठन सुरु गर्नुभयो । विद्यार्थीहरूमा मातृभाषामा पठनको समारात्मक प्रभाव देखेर प्रधानाध्यापक देवकै अध्यक्षतामा मैथिली पढाइ उत्प्रेरक कार्यदलको गठन गरियो । उक्त कार्यदलले जिल्लाका अन्य विद्यालय, स्रोतकेन्द्रहरूमा पनि मैथिली विषय लागू गराउन पहल गर्न थाल्यो । यसप्रकार जुन-जुन विद्यालयमा यो लागू हुन्थ्यो, ती विद्यालयका नाम, त्यसमा सघाउने स्रोतकेन्द्र प्रमुख, प्रधानाध्यापक, मैथिली पढाउन तयार हुने शिक्षक आदिको प्रशंसा गर्दै *हेल्लो मिथिलाले* हौस्याउने काम गरिरह्यो । फलतः दुई वर्षमै सप्तरी जिल्लाका सम्पूर्ण स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका विद्यालयहरूमा मैथिली विषय लागू भयो । मैथिली पुस्तकको माग अर्को वर्ष नै पौने दुई लाखको सङ्ख्यामा पुग्यो । यसै गरी सुनसरी, सिरहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही र मोरङका विद्यालयहरूमा पनि प्राथमिक शिक्षामा मातृभाषा मैथिली लागू गर्ने विद्यालयहरू यथेष्ट रूपमा बढ्दै गए (मिश्र सन् २००४) ।

काठमाडौँबाट प्रसारित हुने कार्यक्रममध्ये मिथिला क्षेत्रका जनतासमक्ष पुग्ने कार्यक्रमहरू *हेल्लो मिथिला* र *मैथिली गुञ्जन* मात्र थिए । यसमा पनि *हेल्लो मिथिला* चार वर्षअघिदेखि नै सञ्चालित रहेकोले मैथिलीको माहौल बनाउने तथा आरम्भिक लहरको श्रेय र सम्मान पाउने कुरामा यो कार्यक्रम अग्रणी रह्यो । मिथिला क्षेत्रमा आयोजना हुने कुनै पनि मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रम *हेल्लो मिथिला*को नामबाट जानिँन थाल्यो । आज जनकपुरमा रहेका एफएमहरूलाई पनि कतिपय सोझा जनता *हेल्लो मिथिला*कै नामबाट पुकार्ने गर्दछन् । गाउँघरमा

^{२७} पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका अधिकृत जयप्रकाश लम्सालले २०५८ सालतिर मैथिलीभाषीको उदासिनतालाई लिएर लेखकसँग गर्नुभएको गुनासो ।

हुने छोकडबाजी नाच तथा सलहेस आदिका गाथा मञ्चन हुने नाचमा पनि *हेल्लो मिथिला*ले स्पष्ट प्रभाव पारेको मैथिलीका युवा समालोचक नित्यानन्द मण्डल बताउँछन् । उनले आफैँले हेरेको एउटा नाचको उदाहरण दिँदै भने, “नाचमा मैथिली गीतको फर्माइस आउनासाथ उद्घोषकले अब सुन्नुस् *हेल्लो मिथिला* भनेर उद्घोष गर्थे । त्यसपछि वाद्यवादकहरूले पहिले कान्तिपुर एफएमको कल साइन बजाउँथे र त्यसपछि *हेल्लो मिथिला*को प्रारम्भिक धुन बजाउँथे । अनि बल्ल कुनै मैथिली गीत प्रस्तुत गरिन्थ्यो ।”^{२८}

*हेल्लो मिथिला*को प्रसारण समय अलि प्रतिकूल भए तापनि मानिसको यसप्रतिको आकर्षण अनौठो थियो । जोसँग गाउँ-सहरमा लाउडस्पीकर छ, उसले *हेल्लो मिथिला* लगाएर गाउँभरि सुन्नेगरी घन्काइदिन्थ्यो । यसप्रकार घरमा रेडियो नहुनेहरूले पनि सुन्न पाउँथे । रेडियो सेट नभएकाहरू आफन्तका घरमा वा छिमेकीकहाँ गएर भए पनि कार्यक्रम सुन्ने गर्थे । कतिपय ठाउँमा टोलभरिका मानिस भेला भएर घुम बालेर पनि कार्यक्रम सुन्दथे ।^{२९} पत्रको कुरा गर्ने हो भने हप्ताकै तीन सयको हाराहारीमा पत्र, फ्याक्स र इमेल आउँथे भने *हेल्लो मिथिला* सञ्चालन होउञ्जेल कान्तिपुर एफएमको श्रोताका लागि छुट्ट्याइएका दुवै फोनलगायत रिसेप्सनको फोनसमेत व्यस्त हुन पुग्थ्यो ।^{३०} यस्तै मिथिला क्षेत्रका फोन-फ्याक्स पसलहरूमा भित्तामै ‘हेल्लो मिथिलाको फ्याक्स नम्बर’ भनेर टाँसिएको हुन्थ्यो ।^{३१} यसको प्रभावबाट ठाउँठाउँमा *हेल्लो मिथिला* श्रोता क्लवहरू खुलेका थिए भने मिथिलावासीहरूले परदेशमा बस्ने आफन्तहरूलाई कोसेलीका रूपमा *हेल्लो मिथिला* कार्यक्रम रेकर्ड गरेर पठाउने गर्दथे ।^{३२} कार्यक्रम चलाएर लोकप्रिय बनेकै आधारमा यसका सञ्चालकहरूलाई नेपाल र भारतका दर्जनौँ सङ्घ-संस्थाका तर्फबाट सम्मान र अभिनन्दन गरिनुका साथै विक्रमशिला विद्यापीठ, भागलपुरले दुवैजनालाई मानार्थ विद्या वाचस्पति (डी.लिट.) को उपाधिसमेत प्रदान गर्‍यो । यसै गरी वैद्यनाथ-सियादेवी मैथिली पुरस्कार प्रतिष्ठानले *हेल्लो मिथिला* कार्यक्रम चलाएवापत कान्तिपुर एफएमलाई समेत सम्मानित गर्‍यो (हेर्नुहोस् तस्वीर) ।

^{२८} युवा साहित्यकार/समीक्षक नित्यानन्द मण्डलले दिएको जानकारीका आधारमा ।

^{२९} कवि मातृका पोखरेलले “मैले तपाईंको कार्यक्रम बीस-पच्चीसजनासँग घुम ताप्यै सुनेँ” भनेर दिनुभएको जानकारी ।

^{३०} कान्तिपुर एफएमका प्राविधिक, रिसेप्सनिष्ट र पालेहरूले उदेक मान्दै व्यक्त गरेको प्रतिक्रिया ।

^{३१} अंशु कर्म्युनिकेसन, राजविराजलगायतका ठाउँबाट प्राप्त जानकारी ।

^{३२} *हेल्लो मिथिला*को पहिलो वर्ष पुगेको सन्दर्भमा कार्यक्रममै गरिएको समीक्षा कार्यक्रममा बुद्धिजीवी सीके लालले दिनुभएको जानकारी ।

रातको समयमा *हेल्लो मिथिला* प्रसारण हुन थालेपछि यो कार्यक्रम सुन्नु अधिकांश मिथिलावासीको दिनचर्याभित्र पर्न गयो । पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयका रेक्टर प्रा. सुशीलकुमार भ्वाले जानकारी दिनुभएअनुसार तिनताक उहाँको घर निर्माणमा काम गर्ने राजमिस्त्री तथा मजदूरहरू शनिवार अबेरसम्म काम गर्न मान्दैनथे । “आज त सबैरे घर पुगनुपछि, *हेल्लो मिथिला* सुन्नुपछि” भनेर भन्थे ।^{३३} *हेल्लो मिथिला*का सन्दर्भमा मैथिलीका प्राध्यापक तथा मिथिला राज सङ्घर्ष समितिका अध्यक्ष प्रा. परमेश्वर कापडि लेख्नुहुन्छ :

हेल्लो मिथिला यहाँका मानिसको आफ्नो जीवन्तताको आवाज हो, उनीहरूको उद्वेगको सम्बोधन हो भन्ने कुरा त्यसमा प्रचुर मात्रामा प्रसारण हुने चिठी, फ्याक्स, इमेल तथा फोनवार्ताले पुष्टि गर्दछ । मानिस औँला भौँच्चै व्यग्र भएर *हेल्लो मिथिला* प्रसारण हुने शनिवारको दिन र राति साढे नौ बजेको समयको प्रतीक्षा गरिरहेका हुन्छन् । यस्तो व्याकुलतापूर्वक यसभन्दा पहिले मिथिलाञ्चलका मानिसहरू रामायण र महाभारत टेलिसिरियलको मात्र बाटो हेर्ने गर्दथे (कापडि २०६०) ।

^{३३} सुशीलकुमार भ्वाले कुराकानीका क्रममा व्यक्त गर्नुभएको अनुभव ।

प्रसिद्ध पत्रकार एवं वामपन्थी बुद्धिजीवी रामरिभन यादव मिथिला क्षेत्रको धरातलीय यथार्थको भाषा मैथिलीमा मानिसको दिनचर्या, लोकव्यवहार आदिलाई समेटेर सरल तथा कलात्मक ढङ्गले श्रुतिमधुर आवाजमा प्रस्तुत गर्न सकिएको कारण नै *हेल्लो मिथिलाले* मिथिला क्षेत्रमा चर्चाको कीर्तिमान नै स्थापित गर्न सकेको विचार राख्नुहुन्छ।^{३४} यिनै विशेषताहरूले गर्दा यस कार्यक्रमबाट कान्तिपुर एफएमले आर्थिक उपलब्धि पनि राम्रै हासिल गर्न सकेको छ। सुरुको आठ महिनाजति मात्र यो कार्यक्रम प्रायोजकविहीन थियो। त्यसपछि निरन्तर रमपम चाउचाउले यसलाई प्रायोजन गर्दै आएको छ। यस कार्यक्रमलाई प्रायोजन गर्न साल्ट ट्रेडिङ लिमिटेडलगायत अन्य चार-पाँचओटा प्रतिष्ठानहरूले पटक-पटक चासो देखाइरहे, तर रमपमले छोड्न मानेन। अन्य खुद्रे विज्ञापन पनि यस कार्यक्रमले मनग्य पाइरह्यो।^{३५}

मिथिला क्षेत्रमा जातीय विभेदजन्य कुराहरू प्रचुर मात्रामा छन् भनेर प्रचार गरिराखिएको परिप्रेक्ष्यमा धेरै हदसम्म यस कार्यक्रमले सम्पूर्ण मिथिलावासीलाई जातीय विभेदबाट माथि उठेर समग्र मैथिल बनाएको छ। यसमा पत्र पठाउने श्रोताहरूको नाम, थरलाई विचार गर्ने हो भने हरेक जाति, वर्ग, धर्म, समुदायका मानिस समान उत्साहका साथ सहभागी भएका पाइन्छन्। मिथिलाका दलितहरूलगायतका जातिको भाषा मैथिली होइन भनेर अनेक पक्षबाट व्यापक दुष्प्रचार गरियो। राजनीतिक कारणहरूले त्यहाँका थारूहरूलाई बेग्लै भाषा भएका जातिको रूपमा खडा गर्ने अनेकन प्रयत्न गरिए। तर यथार्थमा मिथिला क्षेत्रका सबैले मैथिली भाषा नै प्रयोग गर्ने हुनाले कार्यक्रममा फोन गर्ने, पत्र पठाउने तथा विविध प्रकृतिबाट संलग्नता देखाउनेमध्ये ठूलो जमात थारू, दलित, मुस्लिम तथा पिछ्छा वर्गहरूको रहँदै आएको छ। राजनीतिले जतिसुकै फाटो ल्याउने प्रयत्न गरे तापनि कला-संस्कृतिले बनावटी नभई आत्मिक अभिव्यक्ति दिने गर्दछ, भन्ने कुराको प्रमाण पनि कतिपय थारू कलाकारहरूले दिएका छन्।^{३६}

^{३४} पत्रकार रामरिभन यादवद्वारा *हेल्लो मिथिलाका* सञ्चालकहरूलाई सलहेस महोत्सवमा सलहेस प्रतिष्ठानका तर्फबाट सम्मान गर्दा व्यक्त विचार।

^{३५} कान्तिपुर एफएमका मार्केटिङ म्यानेजर दीपक श्रेष्ठसँग गरिएको कुराकानीमा आधारित।

^{३६} सप्तरिका गायक/सङ्गीतकार बालकृष्ण चौधरीले गीतकार मुकेश चौधरीको शब्दमा 'हम छियै थारू मिथिला हमर देश, धोती कुर्ता छियै हमर भेष' बोलको गीत नै रेकर्ड गरेर प्रस्तुत गर्नुभएको छ। यसै गरी २०६५ सालको इमेज सङ्गीत एवार्डबाट मैथिली गीतको क्याटेगरीमा पुरस्कृत हुने गीतका गायक/गायिका प्रबलदीप विश्वास र सुनीता चौधरी दुवै थारू हुनुहुन्छ। उक्त गीतका सङ्गीतकार पनि प्रबलदीप विश्वास नै हुनुहुन्छ भने त्यसका गीतकार मिथिला क्षेत्रकै अर्का जनजाति व्यक्तित्व दीपनारायण राजवंशी हुनुहुन्छ।

यी प्रसङ्गहरू यहाँ कोट्ट्याउनुको तात्पर्य मैथिली कार्यक्रमहरूले कसरी कलाकारहरूलाई आफ्ना कुरा इमान्दारी साथ भन्न प्रेरित गरेको छ भन्ने देखाउनु र मिथिला क्षेत्रका थारूलगायत सम्पूर्ण जनजाति समुदायको भाषिक-सांस्कृतिक भोकलाई धेरै हदसम्म तृप्ति प्रदान गरिरहेका छन् भन्नु हो । महोत्तरीस्थित गैरसरकारी संस्था आरसीडीएससीका अध्यक्ष रामआधार कापर भन्नुहुन्छ :

हेल्लो मिथिलाले मैथिलीभाषीहरूलाई आफ्नो भाषिक गतिविधि तीव्र पार्न हौसला मात्र दिएन, मिथिलाका सबै जातिलाई एक सूत्रमा बाँध्ने काममा पनि दरिलो प्रयासको थालनी गर्‍यो । अन्य समुदायका समक्ष पनि मैथिली भाषाको सामर्थ्यलाई दर्शाउन सफल भयो । आत्मपहिचानको लडाइँमा यसले सबैलाई अग्रसर गरायो । यसै कारणले उपराष्ट्रपति परमानन्द भाले हिन्दीमा शपथ लिँदा सबैले एक स्वरमा 'बरू उनले मैथिलीमा शपथग्रहण गर्नुपर्छ' भने ।^{३७}

यसलाई *हेल्लो मिथिलाले* प्राप्त गरेको लोकप्रियताको विशिष्ट उँचाइ नै मान्नुपर्छ, जसले गर्दा भारतबाट प्रकाशित हुने एउटा मिथिलासम्बन्धी वेबसाइटले आफ्नो नेपाल दर्पण खण्डमा नेपालको परिचय दिने क्रममा "त्यहाँबाट *हेल्लो मिथिला* भन्ने मैथिलीको लोकप्रिय कार्यक्रम प्रसारण हुन्छ" भनेर उल्लेख पनि गरेको छ । यसै गरी *हेल्लो मिथिला* र यसका सञ्चालकहरूको प्रशंसामा थुप्रै व्यक्तिले कविता लेखेका छन् भने साहित्यकार चन्द्रशेखर लाल 'शेखर' ले आफ्नो कवितासङ्ग्रह *सभटा दाग देखा*रमा समेत मिथिलाको विशिष्टता वयान गरिएको 'बिसरि ने सकवै हे भगवान' शीर्षक कवितामा यसको उल्लेख गरेका छन् (लाल २०६४) ।

माथि विभिन्न कार्यक्रमको चर्चा गरिसकेपछि तिनले कोरेको गोरेटोलाई समग्रमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्दा यसले मिथिला क्षेत्रमा एफएम स्थापनाको मार्गलाई फराकिलो पार्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । नेपालमा कुनै किसिमका सञ्चार माध्यम नेपाली भाषावाहेक अन्यमा पनि सञ्चालन गर्न सकिन्छ भन्ने

^{३७} जलेश्वरस्थित रेडियो अप्पन मिथिलाका संस्थापक रामआधार कापरसँगको कुराकानीमा आधारित । उपराष्ट्रपति परमानन्द भाले हिन्दीमा शपथ ग्रहण गरेपछि *हेल्लो मिथिलाले* एसएमएसमार्फत श्रोताको अभिमत मागेको थियो । प्रश्न थियो— उपराष्ट्रपतिले हिन्दीमा शपथग्रहण गर्नुलाई तपाईं के भन्नुहुन्छ ? (ए) देश र मातृभाषाको अपमान, (बी) उहाँमा स्वाभिमानको अभाव, र (सी) मधेसीको गौरव बढाउने काम । कार्यक्रम अवधिभरमै जम्मा २३३ ओटा एसएमएस आए, जसमध्ये ए मा १७३, बी मा २३ र सी मा ३७ जनाले आफ्नो विचार राखेका थिए ।

कुरामा हत्पती कसैले विश्वासै गर्न सक्दैनथे । यस्तोमा नेपाली भाषाप्रति अन्यत्र जस्तो आकर्षणबोध महसुस नगरिएको जनकपुर क्षेत्रमा त्यहाँका आम श्रोता तथा विज्ञापनदाताहरूको ध्यान नेपाली भाषामा सञ्चालन हुने एफएम रेडियोहरूले आकर्षित गर्न सक्लान्-नसक्लान् भन्ने कुराप्रति ठूलो संशय थियो । सुरुसुरुमा मैथिली भाषामा कार्यक्रम चलाउनुलाई औपचारिकताका रूपमा मात्र लिइँदै आइएको थियो । खास गरी राजधानीमा बस्ने तराईवासीहरू तरकारी, फलफूल बेच्ने स्तरका मात्र हुन्छन् र तिनीहरूसँग रेडियो सुन्ने वा भाषिक-सांस्कृतिक क्रियाकलापमा संलग्न हुने चासो र समय हुँदैन भन्ने मानसिकताले यसमा काम गरिरहेको थियो । तर राजधानीमा मैथिली कार्यक्रमहरू सुरु भएलगत्तै यथेष्ट मात्रामा श्रोताहरूको प्रतिक्रिया र आवद्धता प्रकट हुन थालेपछि अधि धुकचुक मानीमानी मैथिलीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न थालेका सम्बद्ध रेडियो व्यवस्थापकहरू पनि दङ्ग परेका थिए ।^{३५} र यसरी हालका दिनमा राजधानीका एफएमहरूले मैथिली भाषालाई पनि महत्त्वका साथ स्थान दिन थालेका छन् ।

उपसंहार

लेखको आरम्भमा भनिएँ आज नेपालमा एफएम प्रसारणले जुन व्यापकता लिइसकेको छ, त्यसलाई दृष्टिगत गर्दा यो लेखको विषयवस्तु अपूरो लाग्न सक्छ । एफएममा मैथिलीसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको कुरा गर्दा २०६३ को छठ पर्वदेखि नै जनकपुरमा घन्कन थालेका आधा दर्जन एफएमको पनि कुरा गरिनुपर्थो । तर विशद् अध्ययन र विश्लेषणको त्यस पाटोलाई हाल थाँती राखेर पुराना कुराकै चर्चा यस लेखमा गरिएको छ । मैथिलीको हाल पूर्ण रूपले भङ्गिएको प्रसारणको जरो पहिल्याउने क्रममा भने यो कार्य पक्कै पनि महत्त्वपूर्ण छ भन्ने लागेको छ । उसै पनि जनकपुरका एफएमले देशमा सङ्घियताको खाकालाई भ्रण्डै-भ्रण्डै मूर्तरूप दिइसके तापनि अझै ती आफ्नो मूल बाटो पहिल्याउने उपक्रममै देखिन्छन् । यस लेखमा जुन काठमाडौँमा सञ्चालन भएका मैथिली कार्यक्रमहरूबारे चर्चा गरिएको छ, ती मैथिली रेडियो प्रसारण क्षेत्रका बीजतत्व मात्र हुन्, यो पूर्णरूपमा हराभरा भएर हालका दिनमा जनकपुर, जलेश्वरमा लहलहाउन थालिसकेको छ । त्यसैले यस्ता कार्यक्रमहरूले आ-आफ्नो माटोमै आधार खोज्नुपर्छ, त्यहीं स्थापित हुनुपर्छ र यिनका विविध

^{३५} एचबीसी एफएमका तत्कालीन स्टेसन म्यानेजर हरिशरण लामिछानेले मैथिली कार्यक्रम चौबटियाको सञ्चालनपछि श्रोताहरूबाट प्राप्त हुन थालेको पत्र, इमेल र फोनको मात्रा देखेर व्यक्त गर्नुभएको भाव ।

पाटाहरूको विश्लेषण गर्ने कार्य पनि मूल थलोको कार्यक्रमलाई आधार मानेर नै गरिनुपर्दछ। वस्तुतः काठमाडौँमा मैथिलीको कार्यक्रम सञ्चालन हुनु भनेको शृङ्गारिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण भए पनि दिगोपना र धरातलीय हिसाबले त्यसले त्यति ठूलो स्थान राख्दैन। त्यसैले देशमा सङ्घीयताको नमूना जनकपुरका रेडियोहरूले प्रस्तुत गरिसकेकोले यसलाई गुणात्मक र दिगो बनाउने दिशामा तिनैको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ।

यसो भन्दैमा राजधानीबाट प्रसारण हुने मैथिली कार्यक्रमहरू सन्दर्भहीन भने भएका छैनन्। आजको परिवर्तित परिस्थितिमा यिनको दायित्व पृथक ढङ्गले फराकिलो भएको छ। आजसम्म राजधानीका मैथिली कार्यक्रमहरू अधिकांशजसो सम्बद्ध प्रस्तोताहरूको रेडियोमा बोल्ने लालसा पूरा गर्नुका साथै परदेशमा बसेका मैथिलहरूलाई आफ्नो माटोसँग जोडिराख्ने एक उपक्रमका रूपमा मात्र सीमित थिए। त्यसै गरी *हेल्लो मिथिला, मैथिली गुञ्जन* जस्ता राष्ट्रव्यापी रूपमा सुनिने मैथिली भाषाका रेडियो कार्यक्रमहरू पनि भाषिक-सांस्कृतिक जागरण ल्याउनसम्म मात्र सीमित थिए। तर अब भने यिनीहरूको दायित्व मिथिलाका धरातलीय मुद्दालाई सशक्त ढङ्गले उठाउने र तिनलाई राष्ट्रव्यापी बहसमा ल्याउनेतर्फ केन्द्रित हुनुपर्छ। यस दिशामा राजधानीका कतिपय मैथिली कार्यक्रमहरू उन्मुख भइसकेका पनि देखिन्छन्। राजधानी जस्तो साधन र सुविधासम्पन्न ठाउँबाट सञ्चालन भइरहेका कारण यिनले मिथिला क्षेत्रका रेडियो र रेडियो कार्यक्रमहरूलाई मार्गदर्शन पनि गर्न सक्नुपर्दछ।

सन्दर्भ सामग्री

कर्ण, निमेश। २०६२। सञ्चारमे मैथिली भाषाक सय वर्ष। *मिथिलाञ्जली* १(१) : ४-९। कापडि, परमेश्वर। २०६०। हँ यौ हेल्लो मिथिला! *गामघर साप्ताहिक*, २८ भदौ, पृ. २। भ्ना, धर्मेन्द्र। २०५६। नेपालक पत्रकारिता क्षेत्रमे मधेसीक संलग्नता। *मिथिला टाइम्स* (वार्षिक विशेषाङ्क) : ५३-५४।

प्रेमर्षि, धीरेन्द्र। २०६१। रेडियोमा मधेस र मधेसी। *रेडियो नेपालको सामाजिक इतिहास*। प्रत्यूष वन्त, शेखर पराजुली, देवराज हुमागाई, कृष्ण अधिकारी र कोमल भट्ट, सं., पृ. ३४९-३६६। काठमाडौँ : मार्टिन चौतारी।

प्रेमर्षि, धीरेन्द्र। २०६४। रेडियोमा मधेस र मधेसी। *समावेशी मिडिया*। प्रत्यूष वन्त, हर्षमान महर्जन, देवराज हुमागाई र शेखर पराजुली, सं., पृ. २०५-२२२। काठमाडौँ : मार्टिन चौतारी।

प्रेमर्षि, धीरेन्द्र । सन् २००६ । मधेसको टुटुल्को मात्र देख्ने नेपाली मिडिया । *मधेस : समस्या र सम्भावना* । वसन्त थापा र मोहन मैनाली, सं., पृ. १२७-१५३ । ललितपुर : सोसल साइन्स बहा ।

मिथिला साप्ताहिक । २०५९ । *हेल्लो मिथिलासँ जगैत आशा* । ८ असोज, पृ. १ । मिश्र, देवेन्द्र । सन् २००४ । मातृभाषा दिवसका अवसरमा राजविराजमा आयोजित विचारगोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र ।

लाल, चन्द्रशेखर 'शेखर' । २०६४ । बिसरि ने सकवै हे भगवान । *सभटा दाग देखार*, पृ. ७९ । लहान : विमलेन्द्रकुमार कर्ण ।

साह, चन्द्रेश्वर । २०५६ । रेडियो नेपालमे मैथिली । *मिथिला टाइम्स (वार्षिक विशेषाङ्क)* : १९-२० ।

हुमागाई, देवराज । २०६२ । नेपालमा एफएम रेडियोको विस्तार । *रेडियो पत्रकारिता : एफएममा समाचार र संवाद* । प्रत्यूष वन्त, शेखर पराजुली, देवराज हुमागाई, कोमल भट्ट र कृष्ण अधिकारी, सं., पृ. ३-५९ । काठमाडौं : मार्टिन चौतारी ।